

**BOLALARDAGI AQLIY RIVOJLANISH BUZILISHIGA
SABAB BO‘LUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR**

Rahmonova Adiba Ne'matillo qizi

Namangan viloyati Kosonsoy tumani

16-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarda aqliy rivojlanish buzilishiga olib keluvchi psixologik omillar, ularning kelib chiqish sabablari hamda bu holatning oldini olish yo‘llari yoritiladi. Bola psixik rivojlanishi murakkab jarayon bo‘lib, unga oilaviy muhit, tarbiya uslubi va ijtimoiy omillar bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Maqolada shuningdek, psixologik profilaktika va erta aniqlashning ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: aqliy rivojlanish, psixologik omillar, bola psixikasi, tarbiya, stress, ijtimoiy muhit, rivojlanish buzilishi.

KIRISH

Bola aqliy rivojlanishi uning shaxs sifatida shakllanishining eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Bu jarayon tug‘ma imkoniyatlar bilan birga, tashqi muhit va psixologik sharoitlarga ham bevosita bog‘liq bo‘ladi. Ba’zi hollarda bolalarda aqliy rivojlanishning kechikishi yoki buzilishi kuzatilishi mumkin va bunga turli psixologik omillar sabab bo‘ladi.

Eng asosiy omillardan biri — oilaviy muhitdir. Doimiy nizolar, ota-onaning befarqligi yoki haddan tashqari qattiqqo‘lligi bolaning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday muhitda o‘sgan bola o‘zini xavfsiz his qilmaydi, bu esa uning bilish jarayonlari rivojlanishini susaytiradi.

Yana bir muhim omil — emotsional yetishmovchilikdir. Bolaga mehr, e’tibor va qo‘llab-quvvatlash yetarli bo‘lmasa, uning diqqat, xotira va tafakkur jarayonlari to‘liq rivojlanmay qolishi mumkin. Emotsional sovuqlik bola psixikasida ichki stressni kuchaytiradi.

Shuningdek, doimiy stress va ruhiy bosim ham aqliy rivojlanishga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bola o‘zini doimiy xavotirda his qilsa, uning diqqatni jamlash va yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirish qobiliyati pasayadi.

Ijtimoiy muhit ham muhim rol o‘ynaydi. Tengdoshlar bilan salbiy munosabat, kamsitilish yoki zo‘ravonlikka duch kelish bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini kamaytiradi va uning aqliy faolligini susaytiradi.

Bundan tashqari, pedagogik e’tiborsizlik ham muhim omillardan biridir. Bola qobiliyatlariga mos yondashuv bo‘lmasa, u o‘z salohiyatini to‘liq namoyon eta olmaydi. Bu esa rivojlanish jarayonida orqada qolishga olib keladi.

Psixologik jihatdan, bunday holatlarning oldini olish uchun erta diagnostika juda

muhim. Bolaning xulq-atvori, diqqat darajasi va emotsional holatini muntazam kuzatib borish zarur. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarning o'ziga xos xususiyatlari murakkablik tamoyillari va individual yondashuv asosida psixologik va pedagogik yordamni tashkil etish zarurligini, zamonaviy korreksiyalash va bilish jarayonlarini rivojlantirish texnologiyalarini yaxshi biladigan va intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarga yordam bera oladigan mutaxassislarning ko'p tarmoqli guruhining mavjudligi ma'lum.

Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlaydigan pedagog -psixolog o'z oldiga o'quvchilarini maxsus maktabda o'qishga tayyorlash, kelajakda esa ishlab chiqarish, ijtimoiy-maishiy mustaqil hayotga va mehnatga tayyorlash vazifasini qo'yadi. Bu bolalarning rivojlanish nuqsonlarini to'liq tuzatish va kompensatsiyasini, barcha aqliy rivojlanishini normal holatga maksimal yaqinlashtirishni talab qiladi.

Aqliy rivojlanish buzilishlarining oldini olishda hal qiluvchi rolni bolaning rivojlanishidagi ikkilamchi og'ishlarning oldini olishga imkon beradigan tuzatish va tarbiyaviy ishlarning eng erta boshlanishi o'ynaydi. So'nggi yillarda mamlakatimizda aqliy zaifligi engil bo'lgan bolalar soni oshdi. Ulardan ba'zilar korreksiyalash ta'lim guruhlari yetarli emasligi sababli maktabgacha ta'lim muassasalarida maxsus psixologik va pedagogik yordam olish imkoniyatiga ega emaslar.

Binobarin, hozirgi vaqtda aqli zaif bolalarni rivojlantirish va korreksiyalash vazifasi pedagog psixologlardan puxta o'ylangan, ilmiy asoslangan, izchil qo'llaniladigan uslubiy tizimga ega bo'lishni talab qiladi. Hozirgi vaqtda jamiyatining eng muhim vazifalari - bu bolaning ruhiy salomatligini saqlash va mustahkamlash, uning hayotga moslashish qobiliyatini oshirish. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar sonining ko'payishi borasida tibbiyot hodimlari, psixologlar va o'qituvchilarning diqqatini muhim muammoni - ularning ijtimoiy va biologik moslashuvini hal qilishni talab qiladi. Bola ongining atrofdagi dunyo bilan muvozanatini ta'minlash, ijtimoiy funktsiyalarni bajarish va muvaffaqiyatli moslashishni ta'minlash uchun o'qituvchi-psixologning aqli zaif bolalar bilan ishlashini samarali tashkil etish muhim element hisoblanadi.

Korreksiyalash, aqliy zaiflik kompensatsiyasi, shuningdek, aqli zaif bolani sotsializatsiya qilish muammolari shu nuqsonning keng tarqalganligi bilan bog'liq. Aqli zaif bolalar uchun federal davlat standarti tamoyillaridan biri - har bir bolaning yoshi va individual xususiyatlariga, maxsus ta'lim ehtiyojlariga muvofiq rivojlanishi va ta'lim olishi uchun qulay ijtimoiy vaziyat yaratishdir.

Maxsus ta'lim tizimida va oligofrenopedagogikada intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarda mustaqil hayotga yetarlicha tayyorgarlikni shakllantirishga yordam beradigan samarali vositalarni izlash yo'lga qo'yilgan. Zamonaviy ta'lim tizimi, birinchi navbatda, intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashga qaratilgan bo'lib, ularning sog'lig'ini yaxshilashga qaratilgan e'tiborini yo'qotdi.

Ta'limning eskirgan usullari va shakllari, mukammal bo'lmagan ta'lim dasturlari intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarni neyropsikik ortiqcha yuklashga olib keladi.

Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar haqida L.M. Shipitsin fikriga ko'ra - bu o'sib borayotgan odamning kognitiv faollik darajasi va uning barcha ko'rinishlarida: bilim, bilish jarayonlari, qobiliyatlari; u hayot sharoitlari va ijtimoiy muhitning bolaga ta'siri natijasida amalga oshiriladi .

Aqli zaif bolalarni o'qitishda aqliy rivojlanishning muvaffaqiyati va samarali bo'lishi o'qituvchi-psixologning rejasi bo'yicha tizimli tashkil etilgani va o'quv jarayonini tartibga soluvchi didaktik tamoyillar asosida amalga oshirilishi bilan ham belgilanadi.

Boshqa aqliy tarbiya vositalari orasida o'qitishning yetakchi mavqeyi quyidagi shartlar bilan belgilanadi: dasturiy, intellektida nuqsoni bo'lgan barcha bolalar, bolalarning yoshiga mos keladigan usullarni tizim bilan qamrab oladigan ta'limning yetakchi o'rni, o'qituvchi-psixolog.

Aqli zaif bolalar odatda aqliy qobiliyatining pasayishi bilan ajralib turadi. Ularning faoliyati o'zini tutishning past darajasi, maqsadli ishlab chiqarish harakatlarining yo'qligi, tadbirlarni rejalashtirish va dasturlashning buzilishi, harakatlarni og'zaki ifodalashda aniq qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi.

Xuddi shu omillar bolalarning ushbu toifasidagi xarakterli xulq-atvor buzilishlarini tushuntiradi Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar odatda hissiy beqarorlik bilan ajralib turadi. Ular bolalar jamoasiga moslashish qiyin, ularda kayfiyat o'zgarishi va charchoqning kuchayishi bilan ajralib turadi.

Maktabgacha yoshda, aqli zaif bolalar bolalar bog'chasining dastur talablarini bajara olmaydilar va maktabga kirganlarida maktabga tayyorgarlikning kerakli darajasiga yeta olmaydilar. Bu toifadagi bolalarda turli xil aqliy funktsiyalarning buzilishi bilan bir qatorda, nutq tizimi va nutq elementlaridan amaliy darajada foydalanish u yoki bu darajada bo'ladi, bu esa o'z navbatida nutqni egallashga o'tish imkoniyatlarini cheklaydi. Yuqori darajali va murakkab til naqshlarini tushunishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalarning ko'pchiligida ingichka motorli ko'nikmalar, umumiy vosita ko'nikmalari va ko'rish-motor koordinatsiyasi buzilgan yoki kam rivojlangan bo'ladi. Qo'l harakatlari noqulay, nomuvofiq bo'lishi mumkin. Ushbu toifadagi bolalar bilan ishlashda psixologlar bolalarning rivojlanishini to'g'rilash va ularni maktabga tayyorlashda yangi, eng samarali usul va texnologiyalarni doimiy ravishda foydalanishga harakat qiladilar.

Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashni tashkil qilishda o'qituvchipsixologning maqsadlarini ko'rib chiqamiz. Ta'limda psixologning maqsadlari quyidagilardan iborat:

- aqli zaif bolalarni tarbiyalash, o'qitish va ijtimoiylashtirish jarayonida ularning aqliy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlash uchun sharoit yaratish;

- bolalarning individualligiga mos keladigan rivojlanishning ijtimoiy holatini yaratishga ko'maklashish va bolalar, ularning ota -onalari, o'qituvchilari va ta'lim jarayonining boshqa ishtirokchilarining psixologik va ruhiy salomatligini himoya qilish uchun psixologik sharoitlarni ta'minlash .

Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashni tashkil qilishda o'qituvchipsixologning faoliyati har bir bolaga jismoniy, aqliy va axloqiy rivojlanishning maksimal darajasini ta'minlashga qaratilgan. Har bir bolaning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlashda ikkilamchi og'ishlarni tuzatish, kompensatsiya qilish va oldini olishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni tashkil etish.

Psixologning intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash tizimi nutqni, hissiy, motorli buzilishlarni o'z vaqtida tuzatish, maktabdagi muvaffaqiyatsizlikni oldini olish, ta'limdagi ijtimoiy buzilishlarni oldini olish maqsadida bolaga bir xil talablar bilan tuzatish-pedagogik jarayonni tashkil etishga qaratilgan.

O'qituvchi-psixologning intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashning butun tizimi quyidagi bosqichlardan iborat.

1. Diagnostika bosqichi. Bu bosqichda intellektida nuqsoni bo'lgan bolani har tomonlama tibbiy, psixologik va pedagogik o'rganishni tashkil etish

2. Tuzatish va rivojlanish bosqichi. Bu bosqichning maqsadi - bola faolligini shakllantirishning kompensatsion mexanizmlarini ishlab chiqish, ikkilamchi og'ishlarni bartaraf etish va oldini olish.

3. Salomatligini asrash bosqichi. Bu erda bolaning shakllanadigan organizmining funktsiyalari yaxshilanadi.

4. Tarbiya va ta'lim bosqichi. Shaxsning axloqiy asoslarini shakllantirish, jamiyatda ijtimoiy maqbul xatti -harakatlar, yo'naltiruvchi va kognitiv faoliyatni rivojlantirish, aqliy faoliyatning asosiy komponentlari o'rtasidagi munosabatni mustahkamlash.

5. Ijtimoiy-pedagogik bosqich. Tarkibi: tashkiliy masalalarni hal qilish, o'qituvchi-psixologning boshqa tashkilotlar va ijtimoiy xizmatlar bilan o'zaro ta'siri haqida ota-onalarga ma'lumot berish .

Maqsadga muvofiq maqola tayyorlash jarayonida ushbu masala bo'yicha quyidagi asosiy qoidalar oshkor qilindi.

Maktabgacha va maktab yoshidagi aqli zaif bola maxsus tuzatish ishisiz aqliy rivojlanishining ikkita muhim bosqichidan o'tadi: ob'ektiv harakatlarning rivojlanishi va boshqa odamlar bilan muloqotning rivojlanishi. Bu bola kattalar bilan ham, tengdoshlari bilan ham kam aloqa qiladi, u rolli o'yinlarga va boshqa odamlar bilan qo'shma harakatlarga kirmaydi. Bularning barchasi aqli zaif bolalarning ijtimoiy

tajribasini to'plashda va yuqori aqliy funktsiyalarni - fikrlash, ixtiyoriy xotira, nutq, tasavvur, o'z o'zini anglash va irodani rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Psixolog tomonidan korrektsiyalovchi ta'lim - bu aqli zaif bolalar bilan umumiy rivojlanish ishiga qo'shimcha emas. Bu biologik kasallikdan kelib chiqadigan ba'zi qiyinchiliklarni bartaraf etish yoki yumshatish sharti bo'lib xizmat qiladi, lekin bu, ayniqsa, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning shaxsiyatini shakllantirishga asos bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bolalarda aqliy rivojlanish buzilishiga sabab bo'luvchi psixologik omillar ko'p qirrali bo'lib, ularni o'z vaqtida aniqlash va to'g'ri psixologik yondashuv orqali bartaraf etish mumkin. Sog'lom oilaviy muhit, mehr va e'tibor bolaning aqliy rivojlanishida eng muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Зиновьева М.В., Никифорова Г.В. Специфика деятельности педагога-психолога в условиях введения ФГОС // Справочник педагога-психолога. Школа. - №4. – 2012 г.
2. Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет): учебное пособие. М.: Изд-во РОУ, 2006. 180с.
3. Рубцов В.В. Ключевая роль в обновленной системе образования //Школьный психолог. - № 1. – 2010г.
4. Шипицына Л. М. Развитие навыков общения у детей с тяжелой и умеренной умственной отсталостью. Спб, «Союз», 2014.
5. ZIYO.NET